

КАЙТАЛОО - ЛИНГВИСТИКАЛЫК КУБУЛУШ

БАЙТАКОВА Д. Т.

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
УДК 81'373.42

Аннотация. Кайталоо сүйлөмдү эмоционалдуулук, экспрессивдик, семантикалык маанилерин камтыган стилистикалык кошумча каражаттар менен тыгыз байланыштырып, тексттин динамикасын орнотот.

Урунтуу сөздөр. Кайталоо, текст, эмоционалдуулук, экспрессивдүүлүк, коммуникация, семантика, маалымат.

Аннотация. Повтор является основным связующим в предложении, устанавливая динамику текста тесно связывая предложение дополнительными стилистическими средствами, таких как эмоциональность, экспрессивность, семантическая.

Ключевые слова. Повтор, текст, эмоциональность, экспрессивность, коммуникация, семантика, информация.

Annotation. Replay is the main link in the proposal, setting the dynamics of the text closely aligns offer additional stylistic means, such as emotionality, expressiveness, semantically.

Key words. Repeat, text, emotionality, expressiveness, communication, semantics, information.

Кайталоонун колдонулушу оозеки жана жазуу кептин бардык жанрларында: адабий, публицистик, илимий ж.у.с. таралгандыгы ага арналган көп сандагы изилдөөлөрдү шарттаган көз караштар кайталоо эмнени билдирери түшүнүктүү көрүнгөнү менен тереңирээк карап келгенде бул лингвистикалык кубулуш менен байланышкан бир катар маселелер келип чыгат.

Кайталоо түшүнүгүнө аныктама берүү маанилүү маселе болуп саналат. Көп сандагы изилдөөлөргө (Арнольд 1981; Астафьева 1964; Блох 1975; Гальперин 1958; Bres 1994; Garde-Tamine 1992; Nobili 1999) карабастан окумуштуулар азыркы убакытка чейин кайталоо тууралуу жалпыга бирдей аныктамага токтоло элек. Алсак, «Dictionnaire General de la langue francaise» деген сөздүктө: “кайталоо – бул айтылганды кайра өндүрүү” десе [Dictionnaire General de la langue francaise, 1964, -с.1931-1932], ал эми «Le Petit Larousse en couleurs» сөздүгүндө кайталоо сөз формасын гана кайра өндүрүү катары кабыл алынбастан, мында мазмундун кайра кайталанышы катары түшүндүрүлөт “кайрадан айтып сүйлөө ошол эле болгон идеяга, ошол эле сөзгө кайрылуу” [Le Petit Larousse en couleurs, 1995, -с.879]. Балли кайталоо деп биринчи учурда “идеяларды кайталоо” [Bally Ch., 1951. -с.99-100], эмоционалдык пульсациялар башкарган психологиялык кубулуш деп түшүндүрөт. Сөздү же сөздөр тобун билип туруп кайтадан колдонууну кайталоо деп М.К. Морен жана Н.Н. Тетеревниковалар белгилешет [Морен М.К., Тетеревникова Н.Н., 1970, -с.241]. Бул аныктамада кайталоо өзү аркылуу бир сөздү гана эмес сөз айкалышын кайра колдонуу фактысы, ошондой эле кайталоону колдонууну билип туруп жасоо, кокустан эмес аспектисин белгилөө маанилүү экенин көрөбүз. Н.П. Потоцкаянын ою боюнча “кайталоо же репризага бир эле сөздүн, бир эле түзүлүштүн, бир эле сүйлөм мүчөлөрүн эки жолку, кээде көп жолку кайталоого негизделген стилистикалык ыкмага кирет” десе [Потоцкая Н.П., 1974, -с.184]. З.И. Хованская болсо кайталоону “конструктивдүү тартиптеги стилистикалык ыкмага” киргизет. Ал кайталоону тексттеги ар кандай синтаксисттик позициядагы бир эле сөздүн кайра кайталанышы сыяктуу аныктайт [Хованская З.И., 1984, -с.305]. Ал эми Гальперин И.Р. үчүн кайталоо – бул айтуучу кандайдыр бир күчтүү эмоция, күчтүү сезимдин таасири астында өз мезгилинде колдонулуучу тилдин экспрессивдик каражаты. Бирок ал логикалык тилде кайталоо грамматиканын каражаты болуп каларын белгилейт [Гальперин И.Р., 1958, -с.211]. Кайталоону диалогдук текстте изилдөөнүн ономашиологиялык аспектисинде Е.Н.

Петрова кайталоо деп тигил же бул тилдик каражаттар аркылуу мурунку айтылган башка коммуниканттын оюн семантикалык – структуралык жактан кайра айтылган коммуниканттын сөзүн түшүнөт [Петрова Е.Н.,1996,-с.8]. Арнольд И.В. кайталоо өзү аркылуу “катардын керектүү тардыгы, б.а. бир сүйлөм, абзац же бүткүл текст курамында аларды байкоого мүмкүн болгудай бири-бирине жакын шарттарда тыбыштардын, сөздөрдүн, морфемалардын, синонимдердин же синтаксисттик түзүлүштөрдүн кайталоосунан турган кеп фигурасын” көрсөтөрүн айтат [Арнольд И.В., 1981, -с.221-125]. Бул аныктама боюнча кайталоо – бул бардык деңгээлге таандык кубулуш: фонема деңгээлине, морфема, сөздүн жана бир гана фраза деңгээлинде эмес, ошондой эле фразалар аралык жана бүт текст деңгээлинде изилденүүгө тийиш. Кайталоонун ар кандай аныктамалары аны изилдөөгө болгон ар кандай көз караштар аркылуу шартталган. Бул изилдөөнүн позициясында кайталоонун релеванттык түшүнүгү сөз, сөз акалышы, сүйлөм аркылуу көрсөтүлгөн тил бирдигинин формалдык жана семантикалык жактан кайра колдонулушу десек болот.

Кайталоону изилдөө анын тексттеги ордун, өзгөчөлүктөрүн толугураак ачууга мүмкүндүк берген кайталоонун психологиялык, эмоционалдык жана социалдык мотивацияларын түшүнүү, анын пайда болуу себептерин изилдөө керектигин божомолдойт. Бул божомолдоолор оозеки кептеги кайталоонун ордуна болгон фактылар жазуу кебинде да байкаларын жазган Ш. Баллинин оюна негизделген.

Ш. Балли оозеки спонтандык кептеги кайталоону изилдеп, аны шарттоочулардын бир катар себептерин ачыктаган. Эң алгач ал кепте кайталоонун пайда болуусуна айтуучунун эмоционалдык абалы менен эч байланышпаган тышкы объективдүү шарттар таасир бере тургандыгын көрсөткөн. Мисалы: маектешүүчүгө жиберилген маалыматты укпай, уга албай, түшүнбөй калган учурда. Мындан сырткары спонтандык ой көпчүлүк учурда чечкиндүү эмес жана ар дайым толук жетпей калышы мүмкүн, ал үзүлүп-үзүлүп айтылат, өзүн издейт. Адам ойлонот, сүйлөшүп жатып ал өз оюн “айтат”. Мына ушунда оозеки кептеги кайталоонун себептеринин бири көрсөтүлөт.

Кийинки себеп ойду жандоочу жана анын айтылышында чагылдырылуучу “эмоционалдык (аффективдик) кырдаал” болуп эсептелет. “Эмоционалдык пульсация” канча жолу болсо кепте ой ошончо жолу кайталанышы мүмкүн, мисалы, ачууланып кабыл албоо төмөнкүдөй көрсөтүлүшү мүмкүн: Бул эмне дегендик ,ыя? Бул деги эмне? Жооп бергилечи силер! Бул эмне дегендик? Ошондой эле кайталоолор коммуникацияда социалдык зарылдык жана “идеялардын кириши” менен шартталган. “Сүйлөшүүдө сени тезинен түшүнүп калуусун жана демилгесиз сүйлөшүүчү адамга өз оюнду жеткирүү оңой эмес” – деп жазат Ш. Балли [Bally, Op.cit, 99-101]. “Эмне? Жок, кечиресиз, эч качан!” деген сөздөрдү негизинен көп жолу кайталоо өз сөзүнүн чындык экендигине маектешүүчүнү ишендирүүгө аракеттенген калпычы адамдын кебине мүнөздүү деп Дж. Харрис билдирет [The Oxford English Dictionary, 1961,-с.467]. Ш. Балли менен Дж. Харрис, кайталоо - бул табигый мээни кыжырдантуучу нерсе болгондуктан аны көпчүлүк учурда “сезим жаратуу формуласын” ишке ашыруу үчүн адамга, окурманга тийиштүү таасир берүүдө колдонулат деген ойлорун билдиришет.

Изилдөөчүлөрдүн ойлору боюнча сезим жаратуу каражаттары болуп семанын кайталанышы, башкача айтканда жөнөкөй кайталоо эсептелет. Лингвисттер жана психологдор семантикалык көп жолку кайталоо процессин, анык бир учурда кайталануучу сөз өз маңызын жоготуп эч нерсени түшүндүрбөгөн тыбыштар чогулдусуна айланат да, андан кийин сөздүн маңызы кайталоо колдонулбай калгандан кийин бир аз убакыттан кийин кайтып келет. Бирок, кайталоонун жетишсиз саны болгон учурда да – угуучу,окурман ишенбей каамарабас болуп кала берет, сезим жаратуу жүрбөйт, ошондуктан кайталоо саны оптималдуу болушу керек.

Г.Г. Инфатованын ою боюнча кайталоо - убактылуу гана эстин иш функцияларынын бири катары баалайт [Инфатова Г.Г., 2001,-с.62]. Ал кыска, убактылуу эске биринчи информацияны жеткирүү функциясын кайталоо да аткарат, б.а. бул учурда элемент эске

бүтүн жана сак бойдон келет деп белгилейт. Буга байланыштуу анын касиети аркылуу кайталоо эсти активдештирет жана кепти байланыштуу кылат.

О.Н. Лагута өзүнүн “Логика жана лингвистика” деген изилдөөсүндө логикалык туура ой жүгүртүүнүн маанисин анын таанып билүү процессин, учурунда пайда болуучу маселелерди чечүүдө анык жыйынтыктарды кепилдиктүү алуунун зарыл шартын белгилейт [Лагута О.Н., 2000].

Ой жүгүртүүнүн сезимдик таанып билүүдөн принципалдык айырмасы болуп ой жүгүртүү тил менен ажырабас байланышкандыгы эсептелет. Так логикалык мыйзамдардын бузулушу лексикалык кайталоолордун, анфоранын жана эпифоранын пайда болушуна негиз катары кызмат аткарат. П. Нобили кайталоону дискурсивдик-прагматикалык маркер катары аныктайт жана ал айтуучунун өз оюн ар кандай тилдик каражаттар жана тарбия, кабыл алынган индивидуалдык жашоо тажрыйбасына негиздеп ойлонуштурулган жана аң сезимдүү калоолор аркылуу билдире албастык менен байланышкан деп ойлойт [Nobili P. 1999,-с.36-39]. Анын ою боюнча кайталоону колдонуу айтуучунун маданият жана билимдүүлүк, кеп стилинин индивидуалдык өзгөчөлүктөрү деп түшүнүлгөн анын идиолект-деңгээлинен көз каранды.

Кепте кайталоонун колдонулушунун кийинки себеби – айтуучунун мүнөзүнүн жана темпераментинин өзгөчөлүктөрү, кеп учурундагы анын эмоционалдык абалы болуп эсептелет. Бул жөнүндө баса белгилөөчү каражаттардын психологиялык (аффективдик) интерпретациясын, тагыраак айтканда француз тилиндеги стилистикалык фигуралардын ар биринде “мүнөздөмөнү” («caractere») б.а. эмоционалдык абалдын тигил же бул формасын билдирүүнү ачыктоого аракеттенген картезиандык илимпоз Б. Ламинин оюн келтирүү аркылуу Ж. Женетт жазат. Анын ою боюнча ар бир стилистикалык фигура “белгилердин” бирине туура келет [Genette G.,1966,-с.217-218]. Кайталоо кызыккан, ар кандай кырдаалдагы адамдын кебине таандык. Б. Лами мындай учурда кайталоолор каардуу абалдагы адамдын соккусуна окшош келгендигин айтат: «Коё бер! Коё бер дейм! – деп ... аялын омуроолотту. – Коё бер мени! Өлтүрөм аларды! Өлтүрөм!» (Ч.Айтматов). Ж. Вандриес кайталоо табиятын жогорку чекке жеткизилген, айтымды жандоочу кандайдыр бир сезимди козгоочу каражат катары эсептейт [Вандриес Ж. 1937,-с.140]. К.А. Долинин болсо кайталоо эмоционалдуу кептин маанилүү мүнөздөмөсү катары кабыл алат да, ал бул кубулушту “воронка принциби” деп түшүндүрөт. [Долинин К.А., 1978,-с.242]. Бул принцип сырткы чөйрөгө таасирденүү мүмкүнчүлүгүнө караганда адамдын кабыл алуу мүмкүнчүлүктөрү бир топ айырма болгондуктан айтып берүүнү көбүрөөк кабыл алышат. Баарынан мурда сөздү айтып берүүдө ар кандай деңгээлдеги эмоциялар коштолот. Аларды көрсөтүү үчүн “сөздүк сигнал”, башкача айтканда, угуучунун борбордук нерв системасында кептин рационалдык мааниси аркылуу көрсөтүлгөн алда канча көбүрөөк сандагы дүүлүктүрүүчү стимулдардын козголушун чакырган каражат зарыл. К.А. Долинин качан сөздүн индивидуалдык сезимине карата анын адекваттуу эместигин байкаган учурда айтуучу сапатты сан менен толтурууга аракеттенүүсү жүргөндө гана сөздүк сигналдарга тийиштүү деп эсептейт. Мисалы: “ Уруш, чабыш, согуш! Бакытка каршы чабуул койгон согуш, чабыш эмнелерди кылбады?” Бул жерде «уруш», «согуш» жана «чабыш» сөздөрдүн кайталанышы менен жүрөгүнө көк таштай тийген карапайым элдин эмоционалдык сезиминин ойгонуусун, кыжырдануусун көрсөтүп турат. Д. Менгено көпчүлүк учурда угуучуга жаңы, белгисиз жаңылыкты, элементти кайталашат деп билдирет [Maingueneau D., 1981,-с.118].

П. Нобили айтымды түзүүнүн грамматикалык, морфологиялык жана башка талаптары менен негизсизделген спонтандык кеп үчүн мүнөздүү болгон кокустук кайталоолорду баса белгилейт. Аларды колдонуунун негизинде кээ бир патологиялык формалары жатат:

1. тубаса жана айтуучунун өзгөчө эмоционалдык абалы, мисалы: коркуп кетүү аркылуу козголуучу – кекечтенүү;

2. сөз же лексикалык түзүлүштөрдүн систематикалык кайталоолорун түшүндүргөн – палиламия.

Ал эми көпчүлүк лингвисттер кайталоонун себеби тилдин негизги аткарган функциясында – сүйлөшүү каражаты катары функция аткаруу, анткени кайталоо окурманга же угуучуга айта турган ойду жеткире айтуу менен байланышкан. Кайталоонун жыштыгы угуучуга (адрессатка) айтып жаткан ойду жеткиликтүү “чоочун үндөрү жок” берүү. Белгилүү англис лингвист К. Вейс мындай деп жазат: “кайталоо тилге өзгөчө жарык берип турган каражат, кээ бир убактарда, эгерде коммуникацияны ишке ашырууга “чоочун үндөр” тоскоол болуп жатса, кайталоонун жардамы менен жеткиликтүү берүүгө мүмкүн”. Ал эми британиялык изилдөөчү Д. Таннен “кайталоо – айта турган ойду тез жеткире турган, улам кийинки айтыла турган репликаны ойлонууга шарт бере турган процесс” деп атаган, ошону менен бирге “угуучу кайталоонун натыйжасында маалыматты кандай тездик менен берилсе ошондой тездик менен кабыл алууга мүмкүндүк алат” деп эсептейт.

Текстеги кайталоолор мазмундун өрчүүсүнө, тексттин семантикалык чөйрөсүнүн өнүгүүсүнө алып барат. Кайталоо сүйлөмдөрдү байланыштыруудагы негизги каражат болот да эмоционалдуулук, экспрессивдик маанилерин камтыган стилистикалык кошумча каражат болуп саналат. Кайталоолор тексттерди бири-бири менен тыгыз байланыштырып, тексттин динамикасын орнотот.

Жогоруда айтылгандар боюнча кайталоо көпчүлүк учурда эмоционалдык жана социопсихологиялык мүнөздү ташыйт да, айтуучунун индивидуалдык өзгөчөлүктөрү, анын билимдүүлүгү, маданият деңгээли менен тыгыз байланышта ж.у.с. көпчүлүк учурда маектешүүгө таасир берүү үчүн колдонулат. Анын колдонулушу жагдай-шарт жана оозеки кептин, анын спонтандуулугунан, баса көрсөтүлүшүнөн, айтылганды чийип салуу мүмкүн эместигинен, угуучулук кабыл алууга негизделген тыбыштык көрсөтүлүштөн турган спецификасы аркылуу шартталган десек болот.

Адабияттар:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд- Л.:Просвещение, 1981. – С.295.
2. Вандриес Ж. Язык / Ж. Вандриес. М., 1937. - С.147.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. М.: Из-во литературы на ин. яз., 1958. - С. 208-216.
4. Долинин К.А. Стилистика французского языка / К. А Долинин. Л.: Просвещение, 1978.-С.343.
5. Инфантова Г. Г. Реализация категории связности в устном тексте / Г.Г. Инфантова. // Текст. Структура и семантика. Т. 1. - М., 2001. - С. 5462.
6. Лагута О.Н. Логика и лингвистика / Н. Лагута. Новосибирск, 2000. – С.116. (<http://www.philology.ru/linguistics/laguta-OQ.htm>)
7. Лами Б. Риторика или Искусство речи. Пер. Е.Л. Пастернак. В кн.: Пастернак Е.Л. «Риторика» Лами в истории французской филологии. М., Языки славянской культуры, 2002.
8. Морен М.К., Тетеревникова Н.Н. Стилистика современного французского языка: Курс лекций. – М., 1970. – С. 262.
9. Петрова Е.Н. Повтор в английском диалогическом тексте: ономазиологический аспект речеподражания. Автореф. дис. канд.филол.наук / Петрова Елена Николаевна Иркутск, ИГПИИЯ, 1996. – С.21.
10. Потоцкая Н.П. Стилистика современного французского языка: Теор.курс / Н.П. Потоцкая. М.: Высшая школа, 1974. – С.247.
11. Хованская З.И. Стилистика французского языка / З.И. Хованская. М.: Высшая школа, 1984. - С.290-315
12. Bally Ch. Traité de Stylistique Française (3ème édition. Nouveau tirage) / Ch. Bally. P., Librairie C. Klincksieck, 1951. - Volume I - P.99-188
13. Dictionnaire Général de la Langue Française. P., Delagrave, 1964.
14. Genette G. Figures I / G. Genette. P., Seuil, 1966, - p. 265.
15. Le Petit Larousse en couleurs. -P., Nouvelle Edition, 1995.
16. Nobili P. Les répétitions dans la langue parlé /P. Nobili // Le Français dans le monde. №301.-P. 35-40
17. Mainguenu D. Approche de l'énonciation en linguistique française / D. Mainguenu. P., Hachette, 1981. – p.128.

18. The Oxford English Dictionary. Oxford, Oxford University, 1961 - Volume VIII. - P.4671.
Электронные источники.